

Şâfiî Mezhebinde İbadetlerde Çok Dillilik

Davut Eşit

0000-0003-1366-4650

Exeter Üniversitesi, Arap ve İslam Çalışmaları Enstitüsü, İslam Araştırmaları Merkezi, Exeter, İngiltere

ror.org/03yghzc09

d.esit@exeter.ac.uk

Öz

Anadilde ibadet, son yüzyılda modernleşme ile beraber tekrardan tartışılan meselelerdendir. Lehte ve aleyhte birçok farklı görüşün ileri sürüldüğü meselenin temelinde, ibadet dilinin Arapça olması gerektiği veya başka bir dilin olabirliğine dair tartışmalar yer almaktadır. Bu tartışmaların odağında ise Ebû Hânîfe'nin (öl. 150/767) namazda Farsça olarak kıraatin câizliği konusunda kendisine nispet edilen tartışmalı görüşü yer almaktadır. Ancak klasik fıkıh literatürü incelendiğinde Arapça dışında başka bir dilin fikhî hükümlerde kullanımı sadece namazda kıraat ile sınırlandırılmayacak genişlikte olduğu görülmektedir. İslâm'ı kabul eden kişinin Arapça dışında başka bir dilde kelime-i şehâdeti telaffuz etmesi, keza Arapça dışında başka bir dilde selâm verme, ezan okuma, namazda kıraat dışında okunan diğer zikirler ve dualar, Cuma hutbesi, hâc veya umrede telbiyenin okunması gibi birçok meseleye dair geniş tartışmalar bulunmaktadır. Ebû Hânîfe'ye nispet edilen meşhur ve tartışmalı olan Farsça kıraatin câizliği çerçevesinde, ibadetlerde Arapça dışındaki bir dilin kullanılması, birçok araştırmaya konu olmuştur. Bununla beraber ibadetlerin dili namazda kıraat meselesini aşan bir çerçeveye sahip olduğundan konunun kıraat dışında farklı yönleri ile ele alınması gerekmektedir. Araştırmanın belli bir sınıra haiz olmasından hareketle konu, Şâfiî mezhebi özelinde incelenmesi tercih edilmiştir. Çünkü Şâfiî'nin (öl. 204/820) Arapçanın önemi ve bu konudaki yaptığı güçlü vurgu bilinmekte, hatta bundan dolayı Şâfiî, Arap milliyetçiliği ile itham edilmektedir. Fıkıhın belki de ta'lîle en kapalı alanlarından biri olan ibadetler konusunda Şâfiî'nin veya Şâfiî mezhebinin Arapça dışında başka bir dilin kullanımına ilişkin yaklaşımının tespit edilmesi bu noktada ayrıca önem kazanmaktadır. Dolayısıyla araştırmada, Şâfiî mezhebinde ibadetlerin Arapça dışında başka bir dilin kullanılmasının imkanı ve sınırının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebi arasında konuyla ilgili yapılan tartışmalardan dolayı yeri geldiğinde Hanefî mezhebinin görüşleri mukayeseli bir şekilde ele alınacaktır. Şâfiî'lerin özellikle Kur'ân'ın tercümesinin başka bir dile çevrilerek ibadetlerde kullanılmaması konusunda hassas davrandıkları, ancak ibadetlerde dua ve zikirler gibi Kur'ân dışında kalan Arapça lafızlar konusunda Kur'ân'a nazaran daha esnek davrandıklarını söylemek gerekir.

Anahtar Kelimeler

Fıkıh; Çok Dillilik, Arapça; İbadetler; Şâfiî Mezhebi

Öne Çıkanlar

- Bu çalışmada Şâfi'îlerin ibadetlerde Arapça'nın dışında başka bir dilin kullanılmasının imkan ve sınırı irdelenmiştir.
- Şâfi'îlere göre Arapça, ibadetler için asıldır ve Müslümanlar için de ortak ibadet dilidir.
- Şâfi'îler farklı ibadet türlerinde bazen nazmın kendisine bazen de nazmın yanında manaya dikket çekmektedirler.
- Şâfi'î mezhebine göre Kur'ân'ın tercümesin ibadetlerde Kur'ân'ın yerine ikame edilemez.
- Şâfi'î mezhebinde belli şartlar çerçevesinde ibadetlerde Arapça dışında başka dillerin kullanılması imkan dahilindedir.
- Şâfi'îlerin ibadetlerde ortak bir dil vurgusu ve gerektiğinde farklı dillere de olanak sağlamaları, ibadetlerde çok dillilikte dengeli bir yaklaşım içinde olduklarını göstermektedir.

Atıf Bilgisi

Eşit, Davut. “Şâfi'î Mezhebinde İbadetlerde Çok Dillilik”. *Eskiyeni* 58 (Eylül 2025), 1371-1393.
<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674633>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	12 Nisan 2025
<i>Kabul Tarihi</i>	29 Eylül 2025
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Eylül 2025
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

Multilingualism in Acts of Worship According to Shāfiʿī Madhhab

Davut Eşit

0000-0003-1366-4650

University of Exeter, Institute Arab and Islamic Studies, Centre for the Study of Islam (CSI), Exeter, UK.

ror.org/03yghzc09

d.esit@exeter.ac.uk

Abstract

The use of native tongues in worship has re-emerged as a subject of discourse in the contemporary era, particularly within the past century. At the heart of the debate—which encompasses a plethora of arguments both in favour and against—concerns lies the question of whether Arabic must be regarded as the obligatory language of worship or whether the use of other languages is also permissible. The focal point of this contentious position ascribed to Abū Ḥanīfa (d. 150/767), which ostensibly sanctions the recital (*qirāʾah*) of prayer in Persian. However, an examination of classical Islāmic jurisprudence (*fiqh*) discloses that the utilisation of languages other than Arabic in legal rulings is not confined exclusively solely to the recitation in prayer. There exist extensive discussions regarding several issues, including whether a person who embraces Islām may pronounce the testimony of faith (*shahādah*) in a language other than Arabic, whether greetings (*salām*) can be exchanged in non-Arabic languages, and whether the call to prayer (*adhān*), supplications (*duʿāʾ*), remembrances (*adhkār*), and sermons (*khuṭbah*) for Friday prayers can be delivered in languages other than Arabic. Furthermore, the question of whether the *talbiyah* during *ḥajj* or *ʿumrah* should be articulated in a language other than Arabic has become a subject of debate. The well-known and controversial opinion attributed to Abū Ḥanīfa regarding the permissibility of Persian recitation has led to numerous academic inquiries concerning the use of non-Arabic languages in acts of worship. However, given that the language of worship encompasses broader dimensions beyond the recitation in prayer, it is necessary to examine the issue from multiple perspectives. The present study is constrained by the necessity of a focused scope, and thus it specifically investigates the subject within the context of the Shāfiʿī madhhab of thought. This focus is of particularly pertinence given that al-Shāfiʿī (d. 204/820) renowned for his pronounced emphasis on the Arabic language. Indeed, as a consequence of his position, on this matter, he has even been accused of advocating Arab nationalism. Given that acts of worship constitute one of the least flexible areas of jurisprudence in terms of legal reasoning (*taʿlīl*), examining the stance of al-Shāfiʿī and the Shāfiʿī madhhab regarding the use of non-Arabic languages in worship gains particular significance. The present study aims to ascertain the extent to which the use of non-Arabic languages in acts of worship is both feasible and permissible within the Shāfiʿī madhhab. Additionally, due to the ongoing discourse between the Ḥanafī and Shāfiʿī madhhabs on this matter, the study will also include a comparative analysis of the Ḥanafī perspective where relevant. It is important to note that while Shāfiʿī scholars have maintained a strict stance against translating the Qurʾān for use in worship, they have exhibited relatively greater flexibility regarding non-Qurʾānic Arabic phrases, such as supplications and remembrances.

Keywords

Islāmic Jurisprudence; Multilingualism; Arabic; Acts of Worship; Shāfiʿī Madhhab

Highlights

- The present study examines the possibility and limitations of using languages other than Arabic in acts of worship according to the Shāfi'ī madhhab.
- According to the Shāfi'īs, Arabic is fundamental for worship and serves as the common liturgical language for Muslims.
- In different types of worship, the Shāfi'īs have been observed to emphasise the wording itself and other times, both the wording and the meaning.
- In accordance with the Shāfi'ī madhhab, the translation of the Qur'ān is considered to be an inadequate substitute for the Qur'ān itself in acts of worship.
- Within certain conditions, the use of languages other than Arabic in worship is considered possible in the Shāfi'ī madhhab.
- The Shāfi'īs' emphasis on a common language in context of worship whilst also for the use of allowing for different languages when necessary demonstrates their a balanced approach to multilingualism in worship.

Citation

Eşit, Davut. "Multilingualism in Acts of Worship According to Shāfi'ī Madhhab". *Eskiyeni* 58 (September 2025), 1371-1393. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674633>

Article Information

<i>Date of submission</i>	12 April 2025
<i>Date of acceptance</i>	29 September 2025
<i>Date of publication</i>	30 September 2025
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Şâfiî fıkhı usûlündeki içtihad teorisinde Kur'an ve sünnet lafızlarının Arapça olması nedeniyle, müctehidin içtihadta bulunma şartları arasında Arapçayı bilme şartının varlığı bilinmektedir.¹ Müctehidler dışında kalan Müslüman çoğunluğun Arapça ile ilişkisi ve sınırı ise mezhep içinde tartışmalara neden olmuştur. Bilindiği üzere, Şâfiî *er-Risâle*'de Kitâb ve sünnetin Arapça olduğu gerekçesi ile hüküm istinbâtında Arapçanın önemine vurgu yapmaktadır. Bunun dışında Şâfiî, her Müslümanın, kelime-i şehâdet başta olmak üzere, Kur'an'ı, namazdaki süre, tesbih, tekbir, teşehhüt ve duaları okuyabilmesi veya hâc ibadetini yapabilmesi için gücü yettiğince Arapça öğrenmesi gerektiğini belirtmektedir.² Şâfiî'nin bu düşüncesi, onun Arapçayı yalnızca müctehidler için şer'î hükme ulaşmanın bir aracı değil, her Müslüman için de bir ibadet dili olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (öl. 450/1058) de, Şâfiî'nin bu düşüncesine referansta bulunarak, müctehid olan veya olmayan, her Müslümanın Arapça bilmesinin farz olduğunu belirtmektedir. Ona göre müctehid olmayan kimse, dinî yükümlülüklerini edâ edebilecek kadar bu farzı yerine getirmesi gerekir. Bu farzlar, kelime-i şehâdet, namazdaki kıraat ve zikirlerden oluşmaktadır. Mâverdî, bunun dışındakilerin öğrenilmesini ancak kişinin ihtiyaç duyduğu meseleler ve hükümler ile sınırlı olduğunu vurgulamaktadır. Mâverdî, bu konuda Ebû Hânîfe'nin namazdaki kıraat ve duaların Arapça dışında başka bir dil ile yapılabileceğini caiz görmesinden hareketle, onun her mükelleften Arapçayı öğrenme yükümlüğünü kaldırdığını belirtmektedir.³

Fikhî hükümlerde Arapça dışında bir dilin kullanımı için Şâfiî fıkhı literatüründe genellikle 'acem' veya özel olarak da 'Farsça' kavramı kullanılmaktadır. Özel olarak, Arapça dışında Farsçanın zikredilmesi muhtemelen Arapların fetihler ile karşılaştıkları Arapça dışında bir dil ile konuşan en geniş topluluğun Farslar olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde 'acem' kelimesi Arapça konuşanlar dışında özellikle ana dili Farsça olanlar için özel bir terim anlamı kazanmış ve zamanla bu kavram, Arap olmayan bütün milletler için kullanılan bir kavram olmuştur.⁴ Nitekim Ebu'l-Mehâsin er-Rûyânî (öl. 502/1108), "a'cemî" kavramının Fars, Rûm veya Nebâtîlere özgü olmayıp, Arapçayı düzgün konuşamayan kimseler için kullanıldığını belirtmektedir.⁵ Buradan hareketle incelediğimiz klasik metinlerde hususen Farsçanın zikredilmesi veya acem kavramının kullanılması, Arapça dışında kalan diller konusunda tartışmanın sadece Farsça ile sınırlı olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü bu konudaki ihtilaf sadece Farsça ile ilgili olmayıp, diğer diller için de geçerlidir. Farsçanın ilgili metinlerde bir örnek olarak zikredilmiş olması gerekir.⁶ Nitekim iftitâh tekbirinin Arapça dışında başka bir dil ile yerine getirilmesi konusunda Mâverdî'nin

¹ Ebu'l-Hasen el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr fî fîkhi mezhebi'l-îmâmî's-Şâfiî ve huve şerhu Muhtaşari'l-Muzenî*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ - 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 16/51.

² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, çev. Abdülkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 30.

³ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 16/120.

⁴ Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mart 2025).

⁵ Abdulvâhid b. İsmâil er-Rûyânî, *Baḥru'l-mezheḥ fî furû'î mezhebi's-Şâfiî* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 10/269-270.

⁶ Kâşif Hamdi Okur, "Yesevî Muhibbi Bir Hanefî Fakih: Sığnâkî'nin İbadet Dili Anlayışı", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, 26-28 Eylül 2016 (İstanbul: ŞenYıldız Yayıncılık, 2016), 2/703.

konuyu Farsça dışında Süryanice, Hintçe ve Türkçe gibi dilleri içerecek şekilde tartışması ibadet dili konusundaki tartışmaların sadece Farsça ile sınırlandırılmaması gerektiğini göstermektedir.⁷

Türkiye’de anadilde ibadet veya ibadetlerin dili üzerine yapılan bir çok akademik çalışma bulunmaktadır.⁸ Şâfi’î mezhebi bağlamında müstakil olarak ele alınmış bir araştırmaya rastlayamadık. Bundan dolayı araştırmamızın Şâfi’î mezhebi bağlamında ibadetin diline ilişkin çalışmalara katkı sunacağını ümit ediyoruz.

Araştırma sosyal bilimlerdeki nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizine dayanılarak yapılacaktır. Doküman analizi, yazılı materyallerin detaylı ve sistematik bir şekilde incelenmesine dayanan bir yöntemdir.⁹

1. Kelime-i Şahâdet

Kelime-i şehâdet, İslâm’ın beş temel esasının ilki olup; Allah’tan başka hiçbir ilâhın bulunmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğunu ifade eden “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh” cümlesidir.¹⁰ Şâfi’î’nin, her Müslümanın kelime-i şehâdeti getirebilmesi için gücü yettiğince Arapça öğrenmesi gerektiğine ilişkin görüşünü aktardık. Mezhep içinde bunun zorunlu olup olmadığına dair tartışmalar bulunmaktadır. Ebu’l-Huseyn el-‘İmrânî (öl. 558/1163), namaz dışında kelime-i şehâdeti Arapça olarak söyleyebilen bir kişinin bunu Farsça veya başka bir dille ifade etmesi durumunda, bu kişinin Müslüman kabul edilip edilmeyeceği konusunda mezhep içinde iki farklı görüş bulunduğunu belirtmektedir. ‘İmrânî’nin bu aktarımından anlaşıldığı kadarıyla, Arapça bilmeyen kişinin kendi dili ile kelime-i şehâdeti söylemesi sahîh iken, Arapçayı bilen kişinin Arapça dışında bir dille kelime-i şehâdeti söyleyenin durumu hakkında, biri kabul diğeri ise red olmak üzere iki vecih vardır.¹¹ Bu vecihlerden biri olan red görüşünü Mâverî aktarmaktadır. Buna göre ilk dönem Iraklı Şâfi’îlerden olan Ebû Sa’îd el-İştâhrî (öl. 328/940), Arapça kelime-i şehâdeti söyleyebilen kişinin bunu başka bir dille ifade etmesinin sahîh olmadığını savunmaktadır. Mâverî, Şâfi’îlerin çoğunluğuna ve Şâfi’î’nin zâhir olan görüşüne göre, Arapçayı iyi bilen birinin kelime-i şehâdeti Farsça getirebilmesinin caiz olduğunu belirtmektedir.¹² Bu görüşün gerekçesi, kelime-i şehâdetteki ifadelerin amacının kalpteki imanı ifade etmek olduğudur. Bu açıdan bakıldığında, Farsça ve Arapça arasında bir fark bulunmamaktadır.¹³

Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (öl. 676/1277) de kâfirin bütün dillerde kelime-i şehâdet getirerek Müslüman olmasını sahîh kabul etmektedir. O, bu görüşünü İbnü’s-Şabbağ (öl.

⁷ Mâverî, *el-Hâvî'l-kebir*, 2/96.

⁸ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Kâşif Hamdi Okur, “Temel Fıkıh Kaynaklarına Göre İbadetin Dili”, *Dini Araştırmalar* 1/3 (1999), 171-203; Kâşif Hamdi Okur, “Serahsi’nin Referans Kaynağı Olarak Kur’an’a Bakışı ve İbadet Dili Anlayışı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2012), 211-227; Okur, “Yesevî Muhibbi Bir Hanefî Fakih: Sıgnâkî’nin İbadet Dili Anlayışı”, 700-707; Ahmet Keleş, “Anadilde İbadet”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 1/1 (Mart 2003), 1-199; Hidayet Aydar, “Kur’ân Tercümesiyle Namazın Tarihi”, *Kur’ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/4 (Mart 1998), 54-74.

⁹ Bilgen Kırıl, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 173.

¹⁰ İlyas Çelebi, “Kelime-i Şehâdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Eylül 2025).

¹¹ Yahyâ b. Ebi’l-Hayr el-‘İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 2/168.

¹² Mâverî, *el-Hâvî'l-kebir*, 2/96.

¹³ Mâverî, *el-Hâvî'l-kebir*, 2/96.

477/1084) ve isim vermediği başkalarına nispet etmektedir. Ancak Nevevî, Arapça dışında bir dille kelime-i şehâdeti söyleyen kişinin, bunun manasını bilmesini şart koşmaktadır. Nevevî, acem birine Arapça kelime-i şehâdet telkin edildiğinde, söz konusu kişi kelime-i şehâdetin manasını bilmeden bunu telaffuz ederse, onun Müslümanlığına hükmedilemeyeceğini vurgulamaktadır. Nevevî, bunun dışında efendisi Arap olan acem bir kölenin kendi dilinde getirdiği kelime-i şehâdet ile ilgili tartışmalara da değinmektedir. Burada köle için ayrı bir parantezin açılması, kölenin Müslüman olması halinde efendisinin onu özgürlüğüne kavuşturmak istemesi ile ilgilidir. Buna göre eğer bir köle kendi diliyle kelime-i şehâdeti telaffuz ederse ve efendisi onun dilini bilmiyorsa, kefâret olarak efendisinin onu azat edebilmesi için kölenin dilini bilen birinin efendisine kölenin talaffuz ettiği sözlerin anlamını efendisinin dilinde açıklaması gerekir. Ancak Nevevî, kölenin Arapça bilmesi halinde, başka bir dille kelime-i şehâdeti getirmesini yasaklayan görüşlerin olduğunu belirtmektedir. O, bu görüşün [Ebû Şa'd el-Mutevellî'nin (öl. 478/1086)] *Tetimme*'[tu'l-İbâne] adlı eserinde zikredildiğini aktarmaktadır.¹⁴ Şâfi'î mezhebinde kelime-i şehâdet ile ilgili mezkûr görüş, benzer şekilde Hanefî mezhebinde de bulunmaktadır. Nitekim Şemsu'l-eimme es-Serahsî (öl. 483/1090 [?]), Farsça lafızla iman eden kişinin iman etmiş sayılacağını belirtmektedir.¹⁵

2. Selâm

Selâm bir birleri ile karşılaşan iki kişinin bir hitap biçimi olarak kullandıkları lafızları ifade etmektedir. Selâm birinin “selâmün aleyküm”, diğerinin ise buna karşılık olarak “aleyküm selâm” ifadesiyle mukabele etmesi şeklinde gerçekleşir. Çoğunlukla bu şekilde kısaltılmış ifadeler tercih edilmekle birlikte, selâm bazen “es-selâmü aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtüh” şeklinde verilmekte, cevabı da “ve aleykümü's-selâm ve rahmetullâhi ve berekâtüh” biçiminde alınabilmektedir. Genel olarak, selâm vermenin sünnet, almanın ise farz olduğu ve birincisinin, ikincisine göre daha faziletli olduğu kabul edilmektedir.¹⁶ Şâfi'î mezhebinde Arapça dışında Farsça [veya başka bir dil] ile selâm verme konusunda üç görüş vardır: Birinci görüş acem dili ile selâm verilebileceği görüşüdür. İkinci görüş, Arapça dışında acem diliyle selâm verilemeyeceği yönündedir. Üçüncüsü ise bu iki yaklaşım arasında orta yolu bulan bir görüştür. Buna göre kişi Arapça selâm verebiliyorsa, acem dili ile selâm vermesi sahîh değildir. Ancak Arapça selâm veremiyorsa acem diliyle selâm verebilir. Nevevî'ye göre, doğru (isabetli) olan görüş, kişinin Arapça selâm verip-vermemesi dikkate alınmaksızın, muhatabın verilen selâmı anlaması koşuluyla, acem diliyle selâm verebileceğidir. Nevevî, bu selâma karşılık vermenin vâcib olduğunu da vurgulamaktadır. O, bu görüşünü selâmın hayır dua ve esenlik dileme olarak tanımlanması ile gerekçelendirmektedir. Bu gerekçeye göre, selâm iyi dileklerde bulunmak olduğundan bunun hangi dilde yapıldığının bir ehemmiyeti yoktur. el-Hatîb eş-Şirbinî (öl. 977/1570) ise acem diliyle selâm verilebilmesini muhatabın bunu anlamasına bağlamaktadır. Ona göre, Arapça dışında bir dille selâm verildiğinde muhatabın bu selâmı anlaması şartıyla, selâm

¹⁴ Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muftîn*, thk. Zuheyr eş-Şâviş (Beyrût; Dimeşk; 'Ammân: el-Mektebu'l-İslâmî, 1991), 8/282.

¹⁵ Şemsuleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Hâil Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrût: Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 2000), 1/37.

¹⁶ Mehmet Efendioğlu, “Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mart 2025).

verenin Arapça bilip bilmemesi gözetilmeksizin bunun câiz olduğu kabul edilmektedir. Şirbînî, buradan hareketle kişinin Arapça dışında söylediği sözün selâm olarak adlandırılacağını ve selâmi almanın, yani selâma karşılık vermenin vâcib olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Mezhepte Arapça dışında başka bir dille selam verilmesine ilişkin kabul gören görüş, kelime-i şehâdette olduğu gibi, lafızdan ziyade mananın esas alındığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak Şâfi'î mezhebinde selâmlaşmada mananın anlaşılması koşuluyla zikredilen lafızların hangi dilde olmasının herhangi bir önemi yoktur

3. Ezan

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden sonra (bir riveyete göre hicretin 1. (622) yılında başka bir rivayete göre ise hicretin 2. (623) yılında) Müslümanları namaza davet etmek için sözleri "Allâhu ekber" ile başlayıp "lâ ilâhe illallâh" ve biten günde beş defa okunan ilâhî çağrıdır.¹⁸ Ezanın Arapça dışında farklı bir dil ile okunmasının fikhî hükmü özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ana dilde ibadet bağlamında tartışılan meselelerden biri olmuştur.¹⁹ Şâfi'î fıkıh literatürü incelendiğinde konunun fikhî hükmünün geçmişte de tartışıldığı görülmektedir.²⁰ Nitekim bu tartışmalara değinen Mâverdî, Arapça dışında ezanın okunması ile ilgili cemaatle kılınan namaz ve münferiden kılınan namaz arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre cemaatle kılınan bir namaz için ezan okunuyorsa, ezanı okuyan kişi ister Arapça [ile ezan okumayı] iyi bilsin isterse bilmesin, ezanın Farsça [veya başka bir dille] olarak okunması caiz değildir.²¹ Mâverdî, Farsça ezanı okuyan dışında mutlaka Arapça okuyabilen birinin var olacağı gerekçesi ile bu görüşü temellendirmektedir. O, münferit olarak kılınan namazlarda ise, ezanın Arapça dışındaki bir dil ile okunmasını iki durumda ele almaktadır. Münferit olarak namaz kılan kişi eğer Arapçayı (ezanı) iyi biliyorsa, namazdaki zikirlerde olduğu gibi, ezanı Farsça [veya başka bir dilde] okuması caiz değildir. Şayet Arapça [ezan okumayı] iyi bilmiyorsa, bu durumda ezanı Farsça [veya başka bir dilde] okuması câizdir. Ancak bu durumda olan kişinin Arapça ezan okumayı öğrenmesi gerekir.²² Mâverdî'nin burada verdiği Farsça ezan okuyabilme hükmü geçici bir hükümdür. Çünkü Mâverdî, münferiden kılınan namazlarda Arapça bilmeyen kişinin bunun dışında farklı bir dil ile ezan okuyabilme hükmünü, kıraat dışında namazdaki zikirleri Arapça okuyamayan kişinin bunu kendi dilinde okuyabilme hükmüne benzetmektedir. Aşağıda görüleceği üzere, bu durumda olan kişi için verilen hüküm zikirleri Arapça öğreninceye kadar verilen geçici bir hükümdür. Bu durumda olan kişi namazdaki

¹⁷ Hañîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 6/17.

¹⁸ Abdurrahman Çetin, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Eylül 2025); Hidayet Aydar, "Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 2/1 (Haziran 2016), 7.

¹⁹ Halis Ayhan - Mustafa İsmet Uzun, "Ezan (Ezanın Türkçeleştirilmesi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mart 2025).

²⁰ Ezanın Arapça dışında farklı dillerde okunması ile ilgili fikhî tartışmalar için bk. Aydar, "Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi", 5-48.

²¹ "فَأَمَّا إِنْ أَذَّنَ بِالْفَارِسِيَّةِ فَإِنْ كَانَ أَذَانُهُ لَصَلَاةٍ جَمَاعَةٍ لَمْ يَجِزْ سِوَاءَ كَانَ مُحْسِنَ الْعَرَبِيَّةِ أَمْ لَا". Mâverdî'nin burada kullandığı Arapçayı iyi bilmeden kasit sarf ve nahiv gibi dil bakımından Arapçayı iyi bilmekten ziyade ezanın lafızlarını Arapçaya uygun bir şekilde okumasını bilmek olarak yorumlamak gerekir. Çünkü dil bakımında Arapçayı iyi bilmediği halde, ezanı Arapçaya olarak uygun olarak okuyabilen kişilerin varlığı bu yorumu desteklemektedir. Mâverdî'nin yukarıda aktardığımız ifadesi için bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 2/58.

²² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 2/58.

zikirleri Arapça öğrenmekle yükümlüdür, imkân olduğu halde bunu yerine getirmeyenin namazı geçersizdir. Dolayısıyla Arapça ezan okuyamayan kişinin kendi dili ile ezan okuyabilmesi geçici bir hüküm olup, bu durumda olan kişi Arapça ezan okuma yükümlülüğü altındadır ve Arapça ezan okumayı öğrendikten sonra Farsça ezan okuyabilme hükmü ortadan kalkmaktadır.

Nevevî, Mâverdi'nin ezanın Farsça okunmasına dair görüşlerini aktardıktan sonra cemaat için ezan okuyan kimsenin Arapça bilmemesi durumunda dahi Farsça ezanın geçerli olmayacağına dair Mâverdi'nin görüşünü yorumlamaktadır. Ona göre Mâverdi'nin cemaat namazı için Arapça dışında ezan okunamayacağına dair görüşü, cemaat içinde Arapçayı bilen birinin bulunması durumuna hamledilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre cemaat içinde Arapçayı bilen kimse yoksa o zaman Farsça ezanın okunmasının câiz olduğunu belirterek Mâverdi'nin görüşünün böyle anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.²³ Cemâluddîn el-İsnevî (öl. 772/1370), Mâverdi'nin konuyla ilgili görüşünü ve Nevevî'nin cemaat içinde Arapça bilen kimsenin olmaması durumunda Farsça ezanın okunabileceğine dair yorumunu aktarmakla yetinmektedir.²⁴ İsnevî'nin, Nevevî'nin bu yorumunu aktarmakla yetinmesi veya buna herhangi bir itirazda bulunmaması, zımnen de olsa bu görüşe katıldığı izlenimi vermektedir. Kanaatimizce Nevevî'nin bu yorumu tartışmaya açıktır. Çünkü Mâverdi'nin yaklaşımında, münferiden kılınan namazlarda dahi ezanın Arapça dışında başka bir dil ile okunabilmesine dair ruhsat, geçicidir. Bunu namazdaki zikirlerle benzetmektedir. Ancak cemaatle kılınan namazlarda ezanın Arapça dışında farklı bir dil ile okunmasına karşı çıkmasının gerekçesini, cemaat içinde mutlaka Arapça ezan okuyabilen başka kişilerin varlığına dayandırmaktadır. Mâverdi, cemaat içinde Arapça ezan okuyabilen hiç kimsenin olmaması durumunda, Arapça dışında ezan okunmasını, münferiden kılınan namazlarda Arapça dışında zikir yapılabilmesi hükmüne benzeterek bu konuda benzer bir hüküm verilebileceğini ileri sürebilirdi. Ancak kendisi kategorik olarak meseleyi cemaatle kılınan namazlar ve münferiden kılınan namazlar olarak iki şekilde ele almaktadır. Nevevî'nin yorumu doğru kabul edildiği takdirde, Mâverdi'nin cemaatle kılınan namazlar ve münferiden kılınan namazlarda ezanın Arapça dışında farklı bir dil ile okunmasına dair ayrımı anlamsız hale gelir.

Hanefîlere göre ezanın Arapça dışında başka bir dilde okunması câiz değildir.²⁵ Ancak Serahsî'nin aktardığına göre Ebû Hânîfe, Farsça ezan konusunda, insanların okunan şeyin ezan olduğunu anlamaları koşuluyla bunu câiz görmektedir. Çünkü ezandan maksat vaktin duyurulmasıdır ve insanlar bunu bilmezlerse, bunun bir anlamı yoktur. Aynı şekilde Ebû Hânîfe Farsça okunan ezanın anlamının Arapça ezandaki mana ile aynı olması noktasında emin olunması gerektiği görüşündedir.²⁶

4. Namaz

Namaz, iftitâh tekbirinden selâma kadar, birçok okuyuşu içinde barındıran bir ibadettir. Şâfiî mezhebinde bu okuyuşların dili detaylı bir şekilde ele alınmış olup, her biri için farklı

²³ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb* (Kâhire: İdâretu't-Tıbaati'l-Munire, 1344-1347), 3/29.

²⁴ Cemâluddîn el-İsnevî, *el-Muhimmât fi şerhi'r-Ravda ve'r-Râfi'î* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2009), 3/116.

²⁵ Abdurrahman Çetin, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mart 2025).

²⁶ Serahsî, *el-Mebisût*, 1/37.

durumları ve şartları içeren hükümler ortaya konmuştur. Namaza başlama tekbiri olan iftitâh tekbirinden başlayarak konuyu ele almak istiyoruz.

4.1. İftitâh Tekbiri

Namaza başlarken ve namazdaki bir rükünden diğerine geçerken tekbir getirilir. Namaza başlama tekbirine iftitâh tekbiri, diğerlerine ise intikâl tekbiri denilmektedir.²⁷ Şâfi'î'ye göre, iftitâh tekbirini Arapça olarak güzel bir şekilde yerine getirebilen kişi, Arapça tekbirin yerine onun tercümesi ile yetinmesi câiz değildir. O, Arapça tekbiri okuyamayan kişinin, Arapça yerine kendi dili ile iftitâh tekbiri getirebileceğini, bunun namaza başlamak için yeterli olduğu görüşündedir. Ancak Şâfi'î, böyle bir durumda olan kişinin, Arapça tekbiri öğrenmekle yükümlü olduğunu, Arapça tekbiri öğrendikten sonra, namazının ancak Arapça tekbirle sahîh olacağını da belirtmektedir. Ona göre eğer Arapça tekbir getirmeyi öğrenen kişi, bunu ihmal ederse ister cemaatle isterse de tek başına namaz kılmış olsun, namazını iade etmesi gerekir.²⁸ Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083), Arapçayı iyi bilen birinin başka bir dilde tekbir getirmesinin câiz olmadığını belirtirken, namaz vakti dar olduğu ve kişinin Arapçayı iyi bilmediği durumlarda, o kişinin tekbirin anlamını kendi dilinde ifade ederek namaza başlayabileceğini ifade etmektedir. Ancak, namaz için vaktin geniş olması durumunda, kişinin Arapça tekbiri öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durumda olan kişi, Arapça tekbir getirmemesi durumunda namazı geçersiz olur.²⁹ İmrânî, benzer şekilde vaktin Arapça tekbir öğrenilmesi için müsait (geniş) olması durumunda Farsça tekbir getiren kişinin namazının geçersiz olduğu görüşündedir. Çünkü güç yetirebildiği halde bunu yerine getirmemiştir.³⁰ İmrânî namazda iftitâh tekbirini Arapça olarak okumaya güç yetiren kimsenin bunu Farsça olarak yerine getirmesinin sahîh olmadığı görüşünü aktarmaktadır. Ayrıca bu görüşün Hanefilerden Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve İmâm Muhammed'in (öl. 189/805) de benimsendiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Ebû Hânîfe'nin Arapça tekbir getirebilen bir kimsenin Farsça olarak da tekbir getirebileceği kanaatinde olduğunu aktarmaktadır.³¹ Mâverdî de Arapça tekbir getirebilen kişinin Arapça dışında başka bir dille tekbir getiremeyeceği görüşünün Ebû Hânîfe dışında kalan topluluğun görüşü olduğunu, Ebû Hânîfe'nin bu konuda tek başına kaldığını vurgulamaktadır. Onun aktardığına göre Ebû Hânîfe bu görüşünü, herhangi bir kimsenin [Arapça bildiği halde] Arapça dışında kelime-i şehâdet getirmesinin sahîh olmasına ve bu durumda olan kişinin kendi dili ile getirdiği kelime-i şehâdetle Müslüman olmasına dayandırmaktadır.³² Şâfi'î'ler, bu konudaki delillerini Hz. Peygamber'in iftitâh tekbirini Arapça olarak yerine getirmesini ve "Benim nasıl kıldığımı görüyorsanız siz de öyle namaz kılın"³³ hadisine dayandırmaktadır.³⁴ Mâverdî, Ebû Hânîfe'nin iftitâh tekbirini kelime-i şehâdete kıyâs ederek iftitâh tekbirinin başka bir dil ile yapılabilmesine şu şekilde itiraz etmektedir: Namazdaki zikirler ile kelime-i şehâdet arasında fark vardır. Çünkü, namazdaki

²⁷ Saffet Köse, "Tekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Eylül 2025).

²⁸ Şâfi'î, *el-Umm* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 1/122.

²⁹ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Muhezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/136-137.

³⁰ İmrânî, *el-Beyân*, 2/179.

³¹ İmrânî, *el-Beyân*, 2/179; Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/36.

³² Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 2/96.

³³ Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî* (Dimeşk: Dâru İbn Kesir-Dâru'l-Yemâme, 1993), 1/ 226, (No: 605).

³⁴ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 2/96; İmrânî, *el-Beyân*, 2/168.

zikirlerin anlamı akılla tam olarak kavranamayan bir vasıfla meşru kılınmıştır. Dolayısıyla namazdaki zikirler hangi vasıfla meşru kılınmış ise o şekilde yerine getirilmesi gerekir. Kelime-i şehâdetin anlamı ise, kalpte var olan imanın tasdikini haber vermektir. Bu maksadın, Farsça veya Arapça lafızlarla yerine getirilmesi arasında herhangi bir fark yoktur.³⁵

Mâverîdî, çoğunluğa uyarak namaz kılan kişinin Arapça bilmemesi durumunda kendi dilinde iftitâh tekbirini yerine getirmesinin yeterli olduğunu belirtmektedir. Ona göre namazdaki zikirleri dilden kaynaklı olarak yerine getirememek, onların yerine başka ifadelerin kullanılmasını gerektirir. O, Arapça bilmeyen kişinin farklı diller bilmesi durumunda hangi dilin tercih edileceğini de tartışmaktadır. Onun aktardığına göre, namaz kılan kişinin Arapça dışında Farsça ve Süryanice bilmesi durumunda, Şâfiî mezhebinde iftitâh tekbirini hangi dille getireceği konusunda üç farklı görüş bulunmaktadır:

- a. Birinci görüş iftitâh tekbirini Farsça ile getirmesi gerektiğidir. Bu görüşün gerekçesi Farsçanın, Arapçaya en yakın dillerden biri olmasıdır.
- b. İkinci görüş ise tekbiri Süryanice ile getirmesi gerektiğidir. Bu görüşün gerekçesi ise Allâh'ın, Arapça dışında Farsça olarak değil Süryanice bir Kitâb indirmiş olmasıdır.
- c. Üçüncü görüş ise istediği dille tekbir getirebilmesidir.

Mâverîdî Farsça ve Süryanice dışında diğer dilleri de karşılaştırmaktadır. Eğer namaz kılan kişi Farsça ve Türkçe biliyorsa, bir vecihe göre Farsça iftitâh tekbirini getirmesi gerekir, diğer bir vecihe göre ise bu konudaki seçim kendisine bırakılmıştır. Şayet Süryanî ve Nabatî dillerini biliyorsa, iki vecihten birine göre Süryanice ile iftitâh tekbirini getirmesi gerekir. İkinci vecihe göre ise bu konudaki seçim namaz kılan kişiye bırakılmıştır. Eğer namaz kılan kişi Türkçe ve Hintçe biliyorsa, bu iki dil eş değerdir ve tercih kendisine bırakılmıştır.³⁶

4.2. Kıraat

Fıkîhî bir terim olarak kıraat, namazın bir rüknü olarak kıyâm halindeyken Kur'an'ın okunmasını ifade etmektedir.³⁷ Şâfiî'ye göre namazı cemaatle kılan veya münferiden kılan herkesin her rekâtta Fatiha'yı okuması farzdır.³⁸ Ancak Fatiha'yı Arapça okuyamayan kişinin onun yerine Kur'an'dan Fatiha'ya denk gelecek şekilde yedi ayet okumalıdır. Eğer Kur'an'dan hiçbir şey bilmiyorsa o zaman Arapça başka zikirler (ör: *سبحان الله والحمد لله ولا* *إله إلا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله*) okumalıdır. Eğer zikir de okuyamıyorsa o zaman yedi ayet miktarınca beklemelidir. Eğer namaz için vakit geniş ise, kıraat için kendisine gerekli olanları öğrenmesi gerekir. Bu gerekliliği yerine getirmeden namaz kılsa bu durumda namazını iade etmelidir.³⁹

Fatiha'nın başka bir dile tercüme edilerek okunması veya tefsirinin okunması fakîhler arasında tartışma konusudur. Bu tartışmalara değinen 'İmrânî, namazdaki kıraatin tefsirinin veya Arapça dışında Farsça okunmasının câiz olmadığını belirtmektedir. Onun aktardığına göre İmâm Mâlik (öl. 179/795) ve fakîhlerin geneli bu görüştedir, ancak Ebû

³⁵ Mâverîdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, 2/96.

³⁶ Mâverîdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, 2/96.

³⁷ Ebubekir Sifil, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Eylül 2025).

³⁸ Şâfiî, *el-Umm*, 1/129.

³⁹ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 1/140.

Ḥanîfe'ye göre musallı bu konuda muhayyerdir: Musallı isterse Kur'ân okur, isterse onun Farsçasını okur, isterse de Arapça veya Farsça Kur'ân'ın tefsirini okur. 'İmrânî'nin aktardığına Ebû Ḥanîfe bu görüşünde musallının Arapça bilmesi veya bilmemesi arasında fark gözetmemektedir.⁴⁰ 'İmrânî'nin Ebû Ḥanîfe'ye nispet ettiği görüşü Seraḥsî de aktarmaktadır. O, Ebû Ḥanîfe'nin namazda kıraatin Farsça olarak yapılmasını caiz gördüğünü ancak bunu mekrûh olarak addettiğini tespit etmektedir. Ancak 'İmrânî'nin Kur'ân'ın tefsirinin câizliği konusundaki Ebû Ḥanîfe'ye nispet ettiği görüş tartışmalıdır. Çünkü Seraḥsî, Ebû Ḥanîfe'nin konuyla ilgili görüşünü aktarırken Kur'ân'ın tefsiri ile namaz kılmanın, tefsirin kesinlik taşımadığı gerekçesi ile câiz olmadığını belirtmektedir.⁴¹ 'İmrânî, konuyla ilgili Hanefî mezhebindeki tartışmalara da değinmektedir. Buna göre Hanefîlerden bazıları, Kur'ân'ın anlamının okunmasının Kur'ân'ın kendisi olduğunu bazıları ise, Kur'ân'ın anlamının okunmasının Kur'ân'ın okunduğu anlamına gelmediğini, ancak hüküm yani namazdaki geçerlilik bakımından eşit olduğunu düşünmektedirler.⁴² 'İmrânî bu noktada Ebû Yûsûf ve İmâm Muḥammed'in görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır: Eğer musallı Kur'ân okuyabiliyorsa, Kur'ân dışında bir şey okuması câiz değildir. Ancak Kur'ân okumayı bilmiyorsa, Kur'ân'ın anlamını okuması câizdir.⁴³ Seraḥsî de Ebû Yûsuf ve İmâm Muḥammed'e göre Arapçayı iyi bilmeyen kişinin ancak kıraati Farsça okuyabileceği görüşünü benimsediklerini aktarmaktadır.⁴⁴ İmrânî'ye göre, Ebû Ḥanîfe'nin iki öğrencisi, iftitâh tekberi için söyledikleri görüşleri, kıraat için de söylemektedirler.⁴⁵ İmrânî'ye göre Şâfi'îlerin bu konudaki delili "...Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun..."⁴⁶ ayeti ve "Namaz ancak Kitâb'ın Fatiha'sı ile sahih olur"⁴⁷ hadisidir.⁴⁸ Şîrâzî de Kur'ân'dan kastın hem mana hem de nazım olduğunu belirterek, kıraatin Farsça okunması halinde bunun câiz olmayacağını belirtmektedir.⁴⁹

Mâverîdî, kıraatin Arapça olmasının zorunlu olmadığını söyleyenlerin ileri sürdükleri delilleri şu şekilde sıralamaktadır:

- a. "Bunlar (vahiy) önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır."⁵⁰
- b. "O Kur'an, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır."⁵¹

Seraḥsî de, Ebû Ḥanîfe'nin Farsça kıraatin câizliği konusundaki görüşünü aktarırken ikinci ayeti delil olarak zikretmektedir. Buna göre Kur'ân Allâh'ın gayr-ı mahluk olan kelâmı olup, kadîmdir, yaratılmamıştır. Ancak diller yaratılmıştır. Bu durumda Kur'ân'ın belli bir dil formunda olmadığı anlaşılmaktadır. Aksi takdirde ilgili ayette belirtildiği

⁴⁰ 'İmrânî, *el-Beyân*, 2/96.

⁴¹ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 1/37.

⁴² Hanefîlerin bu konudaki görüşleri için bk. 'Alâuddîn el-Kasânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrût: Dâru Kutubî'l-İlmiyye, 2003), 1/527-531; 'Abdulazîz el-Buḥârî, *Keşfu'l-esrâr 'an Uşûli Fâhrû'l-İslâm el-Pezdevî* (İstanbul: Şirketü's-Seḥâfeti'l-Osmâniyye, 1890), 1/25; 'İmrânî, *el-Beyân*, 2/96.

⁴³ 'İmrânî, *el-Beyân*, 2/96.

⁴⁴ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 1/37.

⁴⁵ Ebû Yûsuf ve İmâm Muḥammed'in bu görüşü için ayrıca bk. Muḥammed b. Ḥasan eş-Şeybânî, *el-Aşl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrût: Dâru İbn Ḥazm, 2012), 1/16; 219; Seraḥsî, *el-Mebsût*, 1/36.

⁴⁶ Kur'ân Yolu (Erişim 19 Mart 2025), el-Muazzemmil 73/20.

⁴⁷ Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, 6/2740 (No: 7095).

⁴⁸ 'İmrânî, *el-Beyân*, 2/96.

⁴⁹ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 1/140.

⁵⁰ el-A'lâ 87/18-19

⁵¹ eş-Şu'arâ 26/196.

üzere Kur'an'ın önceki ümmetlerin dillerinde Arapça dışında bir dil ile var olması söz konusu olmazdı.⁵²

Mâverdi'nin aktardığına göre bu ayetleri delil olarak ileri sürenler Kur'an'ın daha önceki Peygamberlerin "Sahife"lerinde ve "Kitâb"larında mevcut olduğunu haber vermektedir. Bu "Kitâb"ların da Arapça olmadığı, bunun aksine indirilen Peygamberlerin dillerine göre bazılarının İbranice, bazılarının ise Süryanice olduğu bilinmektedir.⁵³ Mâverdi, bu delile zikri geçen ayetlerde belirtilenin Kur'an olmadığını, Kur'an'ın yalnızca Hz. Muhammed'e indirildiğini söyleyerek cevap vermektedir.⁵⁴ Onun bu değerlendirmesinden anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Peygamber'den önce indirilen kutsal "Kitâb"larda/"Sahife"lerde Kur'an'ın manasını taşıyan pasajlar olmakla beraber, bunlar bizatihi Kur'an değildir. Çünkü Kur'an sadece Hz. Peygamber'e indirilen kutsal kitaptır.

c. "Bu Kur'an bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi."⁵⁵

Mâverdi'nin aktardığına göre bu ayeti kıraatin başka dille okunması için delil getirenler şu şekilde bir argüman ortaya koymaktadır: Bu ayet Kur'an'ın Araplara ve Arap olmayan herkese (acemlere) bir uyarı olarak indirildiğini göstermektedir. Arap olmayanlar kendi dillerinde uyarılmadan Kur'an'ın onlar için uyarıcı olamayacağına göre, Kur'an'ın başka bir dilde okunması caizdir. Bu şekilde, Kur'an Arap olanlar dışında herkes için bir uyarıcı olabilmesi, onun kendi dilleri ile okunması ile mümkündür.⁵⁶ Serahsî de, Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşünü aktarırken, Kur'an'ın bütün insanlara hüccet olarak indirildiğini ve Farsların Kur'an'ın benzerini getirme konusundaki acizyetlerinin ancak onun benzerini kendi dillerinde getirmekle mümkün olabileceğini belirtmektedir.⁵⁷ Mâverdi, bu delile iki şekilde itiraz eder: Kur'an'ın uyarısı herkes için geçerli olmak üzere geneldir. Ancak dikkat edildiğinde bu ayet acemlere değil kendi dillerinde fesahat ehli olan Araplara yöneliktir. Çünkü bizatihi Araplar kendi dillerinde Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kaldıkları dikkate alındığında, doğal olarak diğer milletler bu konuda daha fazla aciz kalacaklardır. Bu şekilde Araplara kendi acizlikleriyle uyarı yapılmış, diğer milletlere de kendilerinden fesahat konusunda daha güçlü olan Arapların bu acizliğiyle uyarı yapılmıştır. Diğer bir husus ise ilgili ayet Kur'an'ın mucize oluşu, göz önünde bulundurularak anlaşılmalı ve incelenmelidir. Başka milletler de Arapçayı öğrenerek bu mucizeyi anlayabilirler. Bu mucizenin anlaşılması için herkesin Arapça öğrenmesi gerektiği sonucu çıkmamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber'i tasdik etmek ve Peygamberliğine dair istidalde bulunmak için Kur'an dışında Hz. Peygamberin başka mucizeleri vardır. Eğer Hz. Peygamber'in Kur'an dışında başka bir mucizesi olmasaydı, o durumda herkesin Arapça öğrenmesi zorunlu olurdu. Bu durumda Arapça bilmeyenlerin bunu öğrenmesi şart değildir.⁵⁸

d. Mâverdi'nin aktardığına göre kıraatin Arapça olmasının zorunlu olmadığını düşüneneler 'Abdullâh b. Mes'ûd'dan (öl. 32/652-53) nakledilen şu rivayeti delil olarak ileri sürmektedirler: Buna göre 'Abdullâh b. Mes'ûd bir çocuğa 'zakkum ağacı

⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/37.

⁵³ Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/113.

⁵⁴ Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/114.

⁵⁵ *el-En'âm* 6/19.

⁵⁶ Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/113.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/37.

⁵⁸ Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/114.

- günahkârın yiyeceğidir. (إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامُ الْآثِمِينَ) ayetini öğretiyordu. Çocuk da bu ayeti, ‘yetimin yiyeceği (طَعَامُ الْيَتِيمِ) şeklinde yanlış okudu. Bunu üzerine ‘Abdullâh b. Mes‘ûd çocuğa “yetimin yiyeceği” yerine, “fâcirin yiyeceği (طَعَامُ الْفَاجِرِ)” söyle, çünkü anlamı günahkârın anlamı ile aynıdır, demiştir. İbn Mes‘ûd’un bu söyleminden anlaşıldığı kadarı ile önemli olan lafız değil, lafzın delâlet ettiği anlamdır. Mâverdî, Kur’ân’daki Arapça lafızları başka Arapça lafızla değiştirelemeyeceği konusunda fikir birliği olduğunu belirterek bu görüşe itiraz etmektedir.⁵⁹ Bu rivayetin dışında Mâverdî’nin değinmediği ancak Seraḥsî’nin aktardığı başka bir rivayet vardır. Buna göre Ebû Ḥanîfe Farsça kıraatin câizliği konusunda Fars ehlinin Selmân el-Fârisî’ye (öl. 36/656 [?]) mektup yazarak, Fatiha’nın Farsçasına yönelik taleplerini delil olarak ileri sürmektedir. Buna göre Fars ehli, dilleri Arapçaya alışınca kadar, namazlarında Selmân’ın gönderdiği Farsça Fatiha’yı okumuşlardır.⁶⁰
- e. Mâverdî’nin aktardığına göre kıraatin Arapça dışında bir dil ile yapılabileceğini savunanlar namazdaki zikirleri ve kıraati birbirleri ile kıyas etmektedirler. Buna göre, namazda yapılması gereken zikirler Kur’ân ve Kur’ân’ın dışında başka zikirler olabilir. Kur’ân dışındaki zikirlerin Arapça dışında başka bir dille yapılması mümkünse, aynı şekilde Kur’ân’ın da Arapça dışında bir dille okunması mümkündür. Bunun da ötesinde, namaz kılan kimsenin Kur’ân’ı okumaktan aciz olması, onun yerine başka bir şey okunmasını gerektirir. Kur’ân okuyamayan kişinin bunun yerine tesbih ve tehlîl okuması yerine bizatihi Kur’ân’ın anlamını okuması daha doğrudur. Çünkü Kur’ân’ın anlamı tesbih ve tahlile göre Kur’ân’a daha yakındır. Bu gerekçe ile Kur’ân’ın anlamı onun yerine ikame edilmesi adına öncelikli olması gerekir. Mâverdî, kıraat dışındaki zikirlerin Farsça olarak yapılabileceğini bundan hareketle kıraatin de Arapça dışında başka bir dile ile yapılabileceğine dönük görüşe her ikisi arasında fark olduğuna işaret ederek cevap vermektedir. Zikirler Arapça dışında bir dil ile yapıldığında icâzlık yönü olmadığı için icazın ortadan kalkma endişesi söz konusu değildir. Ancak Kur’ân, böyle değildir; icâzlık vasfını taşır ve başka bir dile aktarılması, icâzlık vasfını oradan kaldırır.⁶¹ Şâfi’îler de Arapçayı iyi bilmeyen kimsenin kendi dili ile iftîhâ tekbirini getirebileceğine cevaz vermişlerdir, ancak kıraat konusunda Arapçayı iyi bilmeyen kimsenin bunu kendi dili ile yapabileceğini reddetmişlerdir. Mâverdî, Kur’ân’ın nazmı ile muciz olduğunu, bunun da Arapça dışında bir dille olması halinde, icâzın ortadan kalkacağını ve bu durumda okunan tercümenin Kur’ân olmayacağını belirtmektedir. Ancak tekbir ise Arapça dışında başka bir dille ifade edildiğinde onu ortadan kaldıracak bir icâzi yoktur.⁶² Seraḥsî’nin bu konudaki aktarımına bakıldığı taktirde Mâverdî’nin itirazı Ebû Ḥanîfe’ye yöneliktir. Çünkü Seraḥsî, Ebû Ḥanîfe’nin Farsça kıraatin câizliği görüşünü

⁵⁹ Mâverdî, *el-Ḥâvî'l-kebir*, 2/113-114.

⁶⁰ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 1/37.

⁶¹ Mâverdî, *el-Ḥâvî'l-kebir*, 2/113-115.

⁶² Mâverdî, *el-Ḥâvî'l-kebir*, 2/97.

temellendirirken namazda kıraat açısından vâcib olan unsurun, mu'ciz olan kıraat olduğunu ve i'cazın da manada olduğunu belirtmektedir.⁶³

Mâverdî, Kur'an'ın anlamının, tesbih ve tekbirden daha yakın olduğu deliline ise iki şekilde cevap vermektedir:

- a. Arapça kelimelerle yapılan tesbih, Arapça dışındaki dillerde yapılan Kur'an tercümelerine kıyasla Kur'an'a daha yakındır.
- b. Kıraati yerine getiremeyen kişinin onun yerine tesbihi okuması, teshibin Kur'an yerine ikame edildiği sonucunu doğurmaz. Sadece Kur'an'ı okumadaki acizliğinden dolayı kıraatin farziyeti kendisinden bu şekilde düşürülmüş olur.⁶⁴

Mâverdî, savundukları görüşün delilini şu ayete dayandırmaktadır:

'De ki: "Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar."⁶⁵

Ona göre Kur'an'ı Arapça dışında başka bir dille okuyan kişinin durumu üç halden biri olabilir.

- a. Arapça dışında okuduğu, bizzat Kur'an'ın kendisi olabilir; ancak Arapça dışında okuduğunun Kur'an olması imkansızdır.
- b. Arapça dışında okuduğu, Kur'an'ın bir benzeri olabilir. Bu da Allâh'a bir reddiyedir ve Allah ile inatlaşmaktır.
- c. Arapça dışında okuduğu, Kur'an ve Kur'an'a benzeyen bir şey değildir.⁶⁶

Mâverdî, Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğine ilişkin ayetleri⁶⁷ ve konuyu temellendirmeye çalıştığı bazı hadisleri⁶⁸ de delil olarak ileri sürmektedir:

4.3. Namazdaki Zikirler

Şâfiî mezhebinde, kıraat dışında namazda okunan birçok zikir bulunmaktadır. İstiftâh duası (teveccüh)⁶⁹, kunût duası⁷⁰, teşehhüt, Hz. Peygamber'e salât⁷¹, Hz. Peygamber'in ailesine salât, istiftâh duasından sonra istiâze⁷², secde ve rûkûdaki tesbihler⁷³, intikâl tekbirleri⁷⁴ bunlardan bazılarıdır. Bunlar arasında son teşehhüt ve (Hz. Peygamber'e yapılan) son salât farz, diğerleri ise sünnet hükmündedir. Sünnet olanlar arasında ise kunût duası, ilk teşehhüt ve burada Hz. Peygamber'e salât, son oturuşta Hz. Peygamber'in ailesine salât eb'âz sünnet olarak değerlendirilmektedir. Bunların terk edilmesi halinde sehiv

⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/37.

⁶⁴ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/115.

⁶⁵ İsrâ' 17/88.

⁶⁶ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/113-114.

⁶⁷ "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir."; Şuarâ 26/193-195; "Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur'an olarak indirdik." Zuhuf 43/3.

⁶⁸ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/114.

⁶⁹ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/100; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 1/137.

⁷⁰ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 154.

⁷¹ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 149-150.

⁷² Muştafa Sa'îd el-Hıjın-*vd.*, *Kitâbu'l-Fıkhî'l-menheci 'alâ mezhebi'l-İmâmî-ş-Şâfiî* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/144-158.

⁷³ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 1/143.

⁷⁴ İmâmu'l-Haremeyn el-Cuveynî, *Nihâyetu'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdul'aẓîm Maḥmûd ed-Dîb (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007), 2/227.

secdesi ile telafi edilebilen sünnetlerdir, diğerleri ise hey'ât olarak bilinen sünnetler olup, terk edilmesi halinde sehiv secdesinin yapılmasına gerek olmayan sünnetlerdir.⁷⁵

Şâfi'î, her Müslümanın, kendisine farz olan ibadetleri eda edebilmesi için teşehhüt ve salavâtı öğrenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre namazda teşehhüt ve salavât okunmaz veya ikisinden biri terk edilirse namazın iade edilmesi gerekir. Şâfi'î mezhebine mensup namaz kılan bir kimsenin teşehhüdü, Hz. Peygamber'e salavâtı ve selâmı tam ve düzgün bir şekilde yapmaması halinde, elinden geldiği kadarı ile yapacağını, bu durumda dahi teşehhüt, salavât ve selâmdan bir ismi mutlaka zikretmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre musalli teşehhüdü ve salavâtı tam olarak öğrenmiş, ama buna rağmen bunları unutarak ya da kasıtlı olarak terk etmişse, namazı fasid olur ve yeniden kılması gerekir.⁷⁶ Şâfi'î, her namazda teşehhüt ve Hz. Peygamber'e salât ve selâmın getirilmesinin vâcib olduğunu, sabah namazı hariç diğer namazlarda iki teşehhüdün olduğunu belirtmektedir. Ona göre, musalli birinci teşehhüdü ve salât-selâmı unutarak terk ederse, bu durumda namazı tekrar etmesi gerekmez. Ancak sehiv secdesi yapması gerekir.⁷⁷

Mâverdî, Şâfi'î'den nakilde bulunarak namazda kıraat dışındaki zikirlerin Arapça dışında başka bir dil ile söylenmesinin hükmünün iftitah tekbirini Arapça dışında başka bir dil ile yerine getirme ile eş değer olduğunu belirtmektedir. Mâverdî, bu zikirlerin tesbih, teşehhüt ve salavât olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre eğer musalli bunların hiçbirini Arapça olarak okuyamıyorsa, bu durumda kendi diliyle söyler. Ancak Arapçayı iyi biliyorsa, bunları Arapça olarak okuması gerekir. Mâverdî, musallinin Arapçayı bilmesine rağmen bu zikirleri Farsça okuması halinde, bu zikirlerden teşehhüt, (Hz. Peygamber'e salât) ve selâm gibi farz olanların geçerli olmayacağını, ancak mustehâb olan tesbih ve teveccüh (istiftâh duası) gibi zikirlerin geçerli olduğuna değinmektedir. Ona göre bu durumda başka dil ile okudukları geçerli olmakla birlikte musalli kötü bir iş yapmış olur.⁷⁸

Mâverdî, Şâfi'î'den nakilde bulunarak musallinin namazdaki zikirleri öğrenmesi gerektiğini belirttikten sonra bunu detaylandırmaktadır. Buna göre [iftitâh] tekbiri başta olmak üzere diğer zikirleri Arapça bilmediği için kendi dili ile okuyan musallinin bunları Arapça olarak öğrenmesi farzdır. Eğer bu zikirleri Arapça olarak öğrenmesi mümkün olmasına rağmen öğrenmiyor ve kendi diliyle bu zikirleri yapıyorsa, bu câiz değildir ve namazını iade etmesi gerekir. Kendisine bu zikirleri Arapça olarak öğretecek kimsenin olmaması gibi bir özürden dolayı öğrenemiyorsa bu durumda kendi diliyle yaptığı zikirler geçerli olur. Ancak Arapça öğrenme vucubiyeti, kendisine bunları öğretecek birini bulunması halinde devam eder. Kendisine bu zikirleri öğretecek kimseyi bulamadığı takdirde, yaşadığı yerin dışında başka beldeye gitmekle yükümlü değildir. Bu teyemmümde olduğu gibi yaşadığı yerde su bulamayan birinin, başka bir yere gidip su aramakla yükümlü olmamasına benzemektedir. Ancak, bulunduğu yerde kendisine zikirleri Arapça olarak öğretecek birini araması gerekir. Bu da tıpkı abdest için suyu olmayan kimsenin kendi bölgesinde suyu aramasına benzemektedir.⁷⁹

⁷⁵ Hın-vd., *Kitâbu'l-Fıkhî'l-menheci 'alâ mezhebi'l-îmâmî's-Şâfi'î*, 1/144-158.

⁷⁶ Şâfi'î, *el-Umm*, 1/140.

⁷⁷ Şâfi'î, *el-Umm*, 1/140.

⁷⁸ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 2/97.

⁷⁹ Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, 2/97.

İmâmu'l-Hârameyn el-Cuveynî (öl. 478/1085), Arapça iftitâh tekbiri veya teşehhüdü okumaktan aciz olan kişinin, bunların anlamını kendi dilinde söyleyebileceğini belirtmektedir.⁸⁰ Ancak bunların dışında rükû ve secdedeki tesbihler, intikal tekbirleri gibi zikirlerin anlamının Arapça dışında bir dil ile yapılması konusunda mezhepte üç görüşün olduğunu aktarmaktadır:

- a. Men' (yasak): Bu zikirler mesnûndur ve Arapça dışına çıkmak kesin olarak terk edilmelidir.
- b. Cevâz: Bu zikirlerin anlamını kendi dilinde ifade edilebilir ve bunlar Arapça zikirlerin yerine konulabilir.
- c. Fark: Sehv secdesi ile telafi edilebilen zikirler için kişinin kendi dilindeki anlamı ile bunları okumasına izin verilir. Ancak, sehv secdesi ile telafi edilmesine gerek olmayanlar zikirler için bunların anlamını Arapça dışında bir dille yapmasına izin verilmez.⁸¹

Nevevî de Arapça teşehhüdü bilen bir kimsenin, tercümesini okumasının câiz olmadığını, Arapça okumaktan aciz olan kişinin, tercümesini okuyabileceğini belirtmektedir. Ona göre aynı hüküm vâcip kabul edildiğinde -Hz. Peygamber ve onun ehline salavât- için de geçerlidir.⁸²

Nevevî de, musallinin namazda hüküm bakımından vâcip olmayan mesnûn ve şer'an va'z edilmiş zikirleri Arapça okuyamaması durumunda mezhepte farklı görüşler olduğunu belirtmektedir. Ona göre ilk teşehhüt, kunût, intikâl tekbirleri ve tesbihler gibi zikirler konusundaki üç görüş şu şekildedir:

- a. Bu zikirleri söylemekte aciz olan kimse tercümesini yapabilir.
- b. Tercüme yapmak hiçbir durumda caiz değildir.
- c. Sehv secdesi ile telafisi mümkün zikirler için tercüme yapılabilir, ancak diğer zikirler için yapılamaz.

Nevevî'ye göre bu görüşler arasında esah olan, bu zikirleri Arapça okumaktan aciz olan bir kimsenin bunların tercümesini okumasının caiz olduğu, ancak bunu yapabilen kişinin bu zikirleri tercümesiyle okumasının caiz olmadığına ilişkin görüştür.⁸³

4.4. Namazda Dua

Şâfiî mezhebinde namazda kişinin kendi dili ile herhangi bir duayı okuması konusunda temelde iki ayrım vardır. Birincisi duanın bu mesnûn ve şer'an vaz edilmiş bir dua olması veya bunun aksi olmasıdır. Eğer dua mesnûn ve şer'an vaz edilmiş ise, Nevevî'nin aktardığına göre bu konuda üç farklı görüş bulunmaktadır:

Nevevî'nin esah olarak zikrettiği birinci görüş, Arapça [olarak bu duaları okumayı] iyi bilmeyen bir kimse için kendi dili ile tercümenin caiz olmasıdır. Ancak Arapça [olarak bu duaları okumayı] iyi bilen biri için tercüme ile dua okunması câiz değildir. Buna göre Arapça [olarak bu duaları okumayı] iyi bilen biri duanın tercümesini okursa, namazı bozulmuş olur.

İkinci görüş ise hem Arapça [olarak bu duaları okumayı] iyi bilen hem de bilmeyen kişiler için duanın tercümesi câizdir.

⁸⁰ Cuveynî, *Nihâyetu'l-maṭlab*, 2/227.

⁸¹ Cuveynî, *Nihâyetu'l-maṭlab*, 2/227.

⁸² Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 1/266.

⁸³ Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn* 1/266.

Üçüncü görüş ise Arapça [olarak bu duaları okumayı] iyi bilsin veya bilmesin hiç kimse için duanın tercümesi caiz değildir.⁸⁴

Musallînin, mesnûn olmayan ve şer'an vaz edilmemiş olan kendi dilediği herhangi bir duayı yapabileceği konusunda Şâfi'î mezhebinde kabul gören bir anlayış vardır. Nitekim Şîrâzî, namazın son rekâtının kılınışını aktarırken, namazın son kısmında kişinin sevdiği bir duayı yapabileceğini belirtmektedir. O, Hz. Peygamber'in namazın sonunda cehennemden, kabir azabından, ölü ve yaşayanların fitnesinden ve mesîh-deccalin fitnesinden sakınmaya dair dua tavsiyesini aktarmaktadır.⁸⁵ Cuveynî de Şâfi'î mezhebine göre, namaz kılan kişinin namazında istediği şekilde dua edebileceğini, bu duanın, namazda okunması için varid olan dua olması veya namaz dışında şer'an mesnûn ve me'sûr olan bir dua olması arasında herhangi bir fark olmadığını belirtmektedir. O, bu konuda Hz. Peygamber'in namazda rahmet içerikli ayetleri okuduğunda Allah'tan rahmet dilediğini aynı şekilde azap içerikli ayetleri okuduğunda da Allah'a sığınmayı talep eden lafızlar kullandığına ilişkin nakilleri aktarmaktadır. Cuveynî, şer'an mesnûn olmayan bu tür dualar için iki şart ileri sürmektedir. Birincisi bu tür duaların Arapça olmasıdır. İkincisi ise namaz dışında olan bir insana yönelik hitap içermemesidir. Cuveynî, Arapça [iftitâh] tekbiri veya teşehhüt getirmekte aciz olan kişinin, Arapça yapamadığı şeyin anlamını kendi dilinde söyleyebileceği görüşündedir, ancak musallî kendi dilinde tasarladığı herhangi bir duayı yapamayacağını belirtmektedir.⁸⁶ Nevevî de musallînin kendi oluşturduğu bir duayı Acem diliyle yapmasının kesinlikle câiz olmadığını vurgulamaktadır.⁸⁷ Musallînin kendi tasarladığı duanın dili dışında ayrıca içeriği konusu da ele alınmıştır. Cuveynî, şeyhinin (babası Ebû Muhammed el-Cuveynî'nin (öl. 438/1047) "Allah'ım bana şu özelliklerde bir cariye nasip et" şeklinde yapılan ve bir şey talep etme niteliğindeki duaların yasaklanmasına ve namazı bozacağına ilişkin görüşe meylettiğini belirtmektedir. Ona göre hocası, bu tür duaların namazın saygınlığına zarar vereceği düşüncesinden hareketle bu görüşü ileri sürmektedir. Cuveynî, bu görüşe katılmamakta ve kişinin istediği duayı yapabilmesi gerektiği düşüncesindedir. O, bu görüşüne Hz. Peygamber'in kunût duasında isim vererek, Velîd [b. Velîd]'in (öl. 8/629 [?]) kurtuluşuna duada bulunduğu, Muḍar kabilesinin Hz. Yûsuf döneminde olduğu gibi kıtlık çekmelerine dönük bedduasına ilişkin nakilleri delil olarak ileri sürmektedir. Cuveynî, sonuç olarak acem bir kişinin kendi diliyle ilgili yapacağı duaları şu şekilde sıralamaktadır:

- a. Kişi kendi oluşturduğu bir acem duası okuyamaz.
- b. Vâcip olan zikirlerin anlamını kendi dilinde söyleyebilir.
- c. Sünnet olup vacip olmayan zikirlerde, yukarıda zikredilen üç farklı yaklaşım (a. yasaklama, b. izin verme, c. sehiv secdesi gerektirenlerde izin, gerektirmeyenlerde ise yasaklama) bulunmaktadır.⁸⁸

5. Cuma Hutbesi

Şâfi'îlere göre cuma namazının sıhhat şartlarından olan hutbenin beş rüknu bulunmaktadır. Bunlar Allâh'a hamd, Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirmek, takvayı

⁸⁴ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 1/151.

⁸⁵ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 1/151.

⁸⁶ Cuveynî, *Nihâyetu'l-maṭlab*, 2/226-227.

⁸⁷ Nevevî, *Ravḍatu't-tâlibîn*, 1/266.

⁸⁸ Cuveynî, *Nihâyetu'l-maṭlab*, 2/227.

tavsiye etmek, en az bir ayet olacak şekilde Kur'ân okumak ve Müminlere duada bulunmaktadır.⁸⁹ Hutbenin bu rükünlerinin Arapça olması veya başka bir dilde okunması Şâfiî mezhebinde tartışılan konulardan bir tanesidir. Nevevî, hutbenin tamamının Arapça olmasının şart olup olmadığı konusunda mezhepte iki görüş bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre sahîh olan görüş, hutbenin tamamının Arapça olmasının şart olduğudur. Ancak Cuma cemaati arasında Arapça [hutbeyi] bilen kimse yoksa hutbe başka bir dille okunabilir. Buna rağmen, cemaatin her bir üyesi Arapça hutbeyi öğrenmesi gerekir. Bu durum, Arapça tekbir getiremeyen kişinin bunu öğrenmekle yükümlü olması gibidir. Nevevî, Arapça hutbenin öğrenilebilecek kadar zaman olduğu halde bu süre geçer ve yine de cemaat Arapça hutbeyi öğrenmezlerse, hepsinin günahkâr olacağını ve bu durumda cuma namazlarının da geçerli olmayacağını belirtmektedir.⁹⁰

İsnevî de her iki hutbenin Arapça olması şartını, cemaat içinde Arapça hutbe okuyabilecek birinin bulunmasına bağlı olduğunu, aksi durumda hutbedeki ayet hariç her iki hutbenin acem diliyle okunabileceğini belirtmektedir. O da Nevevî gibi cemaat içinde en az birinin Arapça hutbe okumayı öğrenmesi gerektiğini, aksi durumda cemaatin tümünün bundan mesul olacağını ve öğrenme imkânı olduğu halde bu yapılmadığı takdirde, Cuma namazlarının sahîh olmayacağını ifade etmektedir.⁹¹

Suleymân el-Buceyrimî (öl. 1221/1806-07) de her iki hutbenin Arapça olması şartının, hutbenin rükünleri (temel unsurları) için geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu şartın varlığı, selef ve halefin uygulamasına tabi olmak içindir.⁹² Hutbenin rükünlerinin Arapça olması şartı aralarında Hanefilerden Ebû Yûsuf ve İmâm Muḥammed'in de bulunduğu çoğunluğun görüşüdür.⁹³ Serahsî'nin aktardığına göre Ebû Yûsuf ve İmâm Muḥammed'e göre, hutbenin Farsça olması, ancak Arapçayı iyi derecede bilmeme durumunda câizdir.⁹⁴ Ebû Ḥanîfe ve Hanefilerin çoğunluğu ise, bu görüşe muhalefet etmişlerdir.⁹⁵ Şâfiî'lere göre hutbenin yukarıda zikredilen rükünlerinin Arapça olması şartıyla, hatibin ayrıca kendi dili ile nasihat ve vaazda bulunmasında herhangi bir beis yoktur.⁹⁶

6. Telbiye

Bir fıkıh terimi olarak telbiye, umre veya hâcca niyetlenerek ihrama giren bir kimsenin şu sözleri okumasıdır: “Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk. Lebbeyk, lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek.”⁹⁷ Şâfiî'lere göre telbiye getirmek sünnet olup, onu hâc esnasında sık sık tekrar etmek gerekir.⁹⁸ Şirbinî, Arapça telbiyeyi iyi bir şekilde söylemekten aciz olan kimsenin, bunu kendi diliyle yerine getirebileceğini belirtmektedir. Onun aktardığına göre telbiyeyi Arapça söyleyebilen kişinin bunu Arapça dışındaki bir dille

⁸⁹ Nevevî, *Ravḍatu't-tâlibîn*, 2/24-25; Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mart 2025).

⁹⁰ Nevevî, *Ravḍatu't-tâlibîn*, 2/96.

⁹¹ İsnevi, *el-Muhimmât*, 3/384.

⁹² Suleymân el-Buceyrimî, *Tuhfetu'l-ḥabîb 'alâ şerhi'l-Ḥaṭîb* (b.y.: y.y., 1995), 2/200.

⁹³ Baktır, “Hutbe”.

⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/37.

⁹⁵ Baktır, “Hutbe”.

⁹⁶ Baktır, “Hutbe”.

⁹⁷ Salim Ögüt, “Telbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mart 2025).

⁹⁸ Ögüt, “Telbiye”.

yerine getirmesinin câizliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre Ebû Şa'd el-Mutevellî, telbiyeyi namazdaki tesbihatlara benzetmiş ve Arapça telbiyeyi yerine getirebilen kişinin bunu başka bir dille söylemesinin caiz olmadığını belirtmiştir. Onun aktardığına göre zâhir olan görüş Ebu'l-'Abbâs el-Ezra'î'nin (öl. 783/1381) de ifade ettiği üzere Arapça telbiye yapabilenin bunu kendi diliyle de söylemesinin caiz olduğudur. Çünkü namazdaki tesbihatlar ile telbiye birbirinden farklıdır. Namazda konuşmak, namazı bozar; ancak telbiye için bu geçerli değildir.⁹⁹ Buceyrimî de Arapçayı bilse dahi kişinin Arapça dışında bir dille telbiyede bulunmasının câiz olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰ Bu görüşü Hanefîler de paylaşmaktadır.¹⁰¹ Her iki mezhebe göre telbiye Arapça dışında bir dille yapılabilir de Arapça lafızla yerine getirmek daha faziletlidir.¹⁰²

7. Değerlendirme

Şâfi'î mezhebinde ibadetlerde kullanılan lafızlar ile ilgili en muciz değerlendirme Mâverdî ve Cuveynî tarafından yapılmıştır. Mâverdî, Kur'an dışında kalan her konunun [belli şartlarda] Arapça dışında başka bir dille ifade edilebileceğini tespit etmektedir.¹⁰³ Cuveynî ise, fıkhî lafızların Arapça dışında başka bir dile ile gerçekleşmesini birkaç derecede ele almakta ilk iki derecede ibadetlerde kullanılan lafızlara yer vererek özet olarak Şâfi'îlerin yaklaşımlarını şu şekilde tespit etmektedir:

- a. Birinci derecedeki lafızlar hususen ibadetler için emredilmiş olan lafızlar olup, bunlarda nazmın kendisi kast edilmektedir. Bu derecedeki lafızlara, namazda Kur'an'ı okumak örnek olarak verilebilir. Bu derecedeki lafızların hükmü, bizatihi nazmın kendisi olup (ta'yîn) nazmı okumada acizyet söz konusu olsa bile, nazmın anlamı onun yerine geçemez. Şayet okunması gereken nazmın yerine başka bir şey ikame edilmesi gerekirse, bu ikame başka bir zikirle olur. Bu durumda, asıl olan ve okunmasında acizyet söz konusu olan nazmın anlamı onun yerine ikame edilen zikrin anlamıyla aynı olmak zorunda değildir.¹⁰⁴
- b. İkinci derecedeki lafızlar, ibadetlerde yerine getirilen lafızlardır. Burada lafızdan asıl maksat nazmın kendisi değil anlamıdır. Buna, teşehhüt ve [iftitâh] tekbiri örnek verilebilir. Bunun derecesi, namazdaki kıraat derecesinden daha düşüktür. Zira teşehhüt veya tekbirin nazmını söylemekte aciz kalınırsa, anlamını ifade etmek yeterlidir. Bu durumda da eğer tercüme edilenin anlamı, aciz olunan nazmın anlamından farklı olursa, bu yeni anlam, aciz olunan şeyin yerini tutmaz. Birinci derece ve ikinci derecedeki ayrımın temel sebebi, Kur'an'da asıl amaç muciz olan nazımdır. Halbuki zikirlerde asıl amaç onların anlamıdır. Her iki derecede (kıraat ve zikirler), lafzı söyleyebilenin onun yerine başka bir lafzı geçirmesinin caiz olmaması ve lafzı okumaktan aciz olan kişinin onu öğrenme zorunluluğu bakımından eşittir. Ancak, her iki derece acizlik durumunda lafızların yerine başka bir şeyi ikame

⁹⁹ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 2/239.

¹⁰⁰ Buceyrimî, *Tuhfetu'l-habîb*, 2/435.

¹⁰¹ Hanefîlerin görüşü için bk. Serahşî, *el-Mebsûât*, 1/37.

¹⁰² Ögüt, "Telbiye".

¹⁰³ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 10/406.

¹⁰⁴ Cuveynî, *Nihâyetu'l-ma'âlad*, 12/172.

etmede farklılık vardır. Kıraat yerine onun tercümesi ikame edilemez, onun yerine başka zikirler okunur, ancak zikirlerde ise, onun yerine tercümesi ikame edilebilir.¹⁰⁵

Sonuç

Şafii mezhebinde ibadetlerin asli dili Arapçadır. Arapça dışında başka bir dilin kullanılması ise ibadetin türü ve ibadet eden kişinin Arapçayı kullanabilmesine göre değişkenlik göstermektedir. Şâfiîlerin hangi ibadet türünde olursa olsun, Kur'ân'ın anlamının nazmın yerine ikame edilemeyeceği konusunda son derece hassas olduklarını ve bu konuda tavizsiz olduklarını belirtmek gerekir. Kur'ân'ın nazmı dışında kalan hususlarda ise, Arapça dışında farklı bir dilin kullanılmasını farklı kategorilerde ele almışlardır. Ezan gibi dinin temel şiarı olan bir ibadette, kıraat dışında namazın temel rükünlerinde (farzlarında) ve Cuma hutbesinin rükünlerinde Arapça dışında bir dilin kullanılmasını, ibadet eden kişinin söz konusu ibadetleri Arapça yapabilmesine bağlı olarak iki farklı durumda ele almışlardır. Eğer ibadet eden kişi bunları Arapça yerine getirebiliyorsa, Arapça dışında başka bir dil ile bunları yapması sahîh değildir. Ancak Arapça olarak bunları yerine getiremeyen kişiler, bu ibadetleri Arapça yerine getirebilecek yükümlük altında olmaları koşuluyla, geçici bir hüküm olarak kendi dilleri ile yerine getirebilirler. Bu geçici hüküm, Arapça öğrenebilecek zaman ve imkân ile sınırlı olup, bu imkana sahip olanlar, bu yükümlülüğü yerine getirmedikleri takdirde, kendi dilleri ile yaptıkları ibadetleri geçersiz kabul edilmektedir. Burada özellikle namazdaki temel farzlar, ezan ve hutbe gibi Müslüman toplumunun temel özelliğini yansıtan konularda ortak bir ibadet dilinin var olması dikkate alınmakta, ancak zaruret gereği göreceli bir esneklik tanındığı görülmektedir. Namazda okunması sünnet olan zikirlerde de, Arapça asli dil olarak kabul edilmekte, bunları Arapça yerine getiremeyen kişilerin kendi dilleri ile yapmalarına izin verilmektedir. Kelime-i şehâdet, selâm ve telbiye gibi konularda ise Arapça lafız yanında kişinin kendi dili ile bunları yerine getirme konusunda mezhepte esneklik söz konusu olup, bu tür ibadetlerde nazımla beraber manaya da diikat çekildiği görülmektedir.

Şâfiî'nin, her Müslümanın temel ibadetlerini yerine getirebilecek kadar Arapça öğrenmesini gerekli görmesine rağmen bazı durumlarda Arapça dışındaki dillerin kullanımına da izin vermesi, onun Arap milliyetçiliğiyle itham edilmesini zorlama bir yorum hâline getirmektedir. Öyle ki gerek Şâfiî'nin gerekse de mezhep âlimlerinin ibadetlerde çok dillilik konusuna yaklaşımları dikkate alındığında, İslam'ın temel ilkeleri çerçevesinde ibadetlerin kabul şartları ve dil kullanımı arasında önemli bir denge kurulmaya çalıştıkları görülmektedir. İbadetlerde Kur'ân ve sünnetin dili olan Arapça üzerinden Müslümanlar için ortak bir dil oluşturma çabası yanında, farklı durumlar ve şartlar dikkate alınarak ibadetlerin Arapça dışında bir dil ile yapılabilme imkânı sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşım, ibadetlerin ruhunu koruma amacı ile dilin ibadetlerdeki rolünü dengede tutmaya yönelik bir yaklaşımdır. İbadetlerde çok dillilik konusunun tarihsel, kültürel ve toplumsal boyutları değerlendirildiğinde, Müslüman toplumların diller ve kültürler arası etkileşimlerinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, Şafii mezhebinin ibadetlerde dil kullanımı konusundaki yaklaşımı, temel dini kuralların muhafaza edilmesi ile ibadetlerin belli şartlar altında anadilde yapılmasına izin verilerek, ibadetlerin birey üzerindeki etkisinin artırılması arasında bir denge kurmayı

¹⁰⁵ Cuveynî, *Nihâyetu'l-maṭlab*, 12/172.

amaçlamaktadır. Bu denge, İslam'ın evrensel mesajının farklı kültür ve toplumlarda yaşatılmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça | References

- Aydar, Hidayet. "Kur'ân Tercümesiyle Namazın Tarihi". *Kur'ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/4 (Mart 1998), 54-74.
- Aydar, Hidayet. "Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 2/1 (Haziran 2016), 5-48.
- Ayhan, Halis - Uzun, Mustafa İsmet. "Ezan (Ezanın Türkçeleştirilmesi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezan#2-ezanin-turkcelestirilmesi>
- Baktır, Mustafa. "Hutbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Buceyrimî, Süleymân. *Tuhfetu'l-habîb 'alâ şerhi'l-Haṭîb*. 4 Cilt. b.y.: y.y., 1995.
- Buḥârî, Muḥammed b. İsmâ'îl. *Şaḥîhu'l-Buḥârî*. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesir-Dâru'l-Yemâme, 1993.
- Buḥârî, 'Abdulazîz. *Keşfu'l-esrâr 'an Uşûli Fâhrû'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketu's-Seḥâfeti'l-Osmâniyye, 1890),
- Cuveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Nihâyetu'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdul'azîm Maḥmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Çelebi, İlyas. "Kelime-i Şehâdet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Eylül 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelime-i-sehadet>
- Çetin, Abdurrahman. "Ezan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezan#1>
- Efendioğlu, Mehmet. "Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selam--esma-i-husna>
- Hın, Mustafa Said- vd. *Kitâbu'l-Fıkhî'l-menheci 'alâ mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*. 8 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İmrânî, Yaḥyâ b. Ebî'l-Ḥayr. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Kâsım Muḥammed en-Nûrî. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.
- İsnevi, Cemâluddîn. *el-Muḥimmât fî şerhi'r-Ravḍa ve'r-Râfiî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Acem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/acem>
- Kasânî, Alâuddîn. *Bedâ'î'u's-şanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003)
- Keleş, Ahmet. "Anadilde İbadet". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 1/1 (Mart 2003), 1-199.
- Kıral, Bilgen. "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 170-189.
- Köse, Saffet. "Tekbir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Eylül 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekbir>
- Kur'ân Yolu. Erişim 19 Mart 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Mâverî, Ebu'l-Ḥasen. *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî ve huve şerḥu Muḥtaşari'l-Muzenî*. thk. 'Alî Muḥammed Mu'avvaḍ - 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ. *el-Mecmû' şerḥu'l-Muhezzeb*. 9 Cilt. Kâhire: İdâretu't-Tıbaati'l-Munire, 1344-1347.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ. *Ravdatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muftîn*. thk. Zuheyr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Beyrut; Dimaşk; Amman: el-Mektebu'l-İslâmî, 1991.
- Okur, Kâşif Hamdi. "Serahsi'nin Referans Kaynağı Olarak Kur'an'a Bakışı ve İbadet Dili Anlayışı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2012), 211-227.
- Okur, Kâşif Hamdi. "Temel Fıkıh Kaynaklarına Göre İbadetin Dili". *Dinî Araştırmalar* 1/3 (1999), 171-203.
- Okur, Kâşif Hamdi. "Yesevî Muhibbi Bir Hanevî Fakîh: Sıgnâkî'nin İbadet Dili Anlayışı". *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu 26-28 Eylül 2016*. 2/700-707. İstanbul: ŞenYıldız Yayıncılık, 2016.
- Öğüt, Salim. "Telbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/396-397. Erişim 19 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/telbiye>
- Rûyânî, Abdolvâhid b. İsmâil. *Baḥru'l-mezheb fî furû'ı mezhebi's-Şâfi'î*. 14 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Serahsî, Şemsuleimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muḥyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 2000.
- Sifil, Ebubekir. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Eylül 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiraat--namaz>
- Şâfiî, Muḥammed b. İdrîs. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şâfi'î, Muḥammed b. İdrîs . *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*. çev. Abdülkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Şeybânî, Muḥammed b. Ḥasan. *el-Aşl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Ḥazm, 2012.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *el-Muhezzeb fî Fıkhî'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Şîrbînî, Haṭîb. *Muḡnî'l-muḥtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.